

שיר השירים קדושתה של המגילה ופרשנותה

חול, קודש, או – קודש קודשים?

חכמי המשנה נחלקו בשאלת קדושתה של מגילת שיר השירים: האם היא כלולה בתוך כתבי הקודש, או עומדת מחוץ להם? השאלה מוצגת במשנה במונחי הלכות טהרות¹: האם שיר השירים "מטמאה את הידים", לפי שהיא קודש; או "אינה מטמאה את הידים", לפי שהיא חול? ניסוח זה מוסבר לאור ההלכה²: "כל כתבי הקודש מטמאין את הידים"; כתבים שאינם קודש, כגון ספרים חיצוניים (בן-סירא), או ספרי שירה יוונית (הומרוס), אינם מטמאים את הידים. תחילה יש לעמוד על פשר טומאת ידים של ספרים.

טומאת ידים של ספרים – מהי? בין הדברים הפוסלים את התרומה, מנויים במשנה: "הספר והידיים"³. פירוש, ספר מכתבי הקודש, או ידים קודם נטילתן, פוסלים במגעם אוכלין של תרומה. הלכה זו היא בכלל "י"ח דברים" שגזרו עליהם בעליית חנניה בן חזקיה בן גרון⁴. טעם הגזירה הוא מעשי: כדי לשמור על כתבי הקודש, שלא יושחתו ממישמוש ידים ומקירבה לאוכלין. בתחילה, לפני הגזירה, היו הכהנים, שהיו זהירים באכילת תרומתם בטוהרה, נוהגים להצניע אוכלין של תרומה אצל ספרי תנ"ך, שאמרו "זה קודש וזה קודש", וגרמו בזה נזק לספרים; העככרים המצויין אצל האוכלין היו מכרסמים גם את הספרים⁵. הגזירה באה למנוע מגע אוכלין וידיים מספרי קודש, משום כבודם והגנתם. הלכה פרדוקסלית זו, שספרי קודש – אבל לא ספרי חול! – מטמאים במגעם, הייתה מקובלת בקרב הפרושים בימי הבית השני. הצדוקים לעגו להם: "קובלין אנו עליכם פרושים, שאתם אומרים, כתבי הקודש מטמאין את הידים, וספרי הומירוס אינם מטמאין את הידים!". השיב להם רבן יוחנן בן זכאי: "כתבי הקודש, לפי חיבתן היא טומאתן; וספרי הומירוס, שאינן חביבין, אינן מטמאין את הידים"⁶.

ומה בדבר שיר השירים? לפי רבי שמעון בן עזאי, המחלוקת בדבר קדושת שתי המגילות,

1. משנה, ידים ג' ה'.
2. שם; רמב"ם, הלכות שאר אבות הטומאות ט' ז'.
3. משנה, זבים ה' י"ב; בבלי, שבת י"ג ב'-י"ד א'.
4. משנה, שבת א' ד'; בבלי, שם י"ג ב'.
5. רש"י, בבלי, שם י"ד א'. 6. משנה, ידים ד' ו'.

שיר השירים וקהלת, לא הוכרעה אלא בדור השלישי אחרי תורבן הבית השני, בישיבת יבנה, לאחר הגבלת מנהיגותו של רבן גמליאל הנשיא — "בו כיום"⁷. אז, ולא קודם לכן, הוכרע ששתי המגילות הן בכלל כתבי הקודש: "מקובל אני מפי שבעים ושנים זקנים, ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה, ששיר השירים וקהלת מטמאות את הידים". בתגובה לדברי בן עזאי, נאמרו הדברים הנמרצים והנלהבים של רבי עקיבא⁸:
חס ושלום!

לא נחלק אדם מישראל על שיר השירים שלא תטמא את הידים. שאין כל העולם כדאי כיום שניתנה בו שיר השירים לישראל! שכל הכתובים — קודש; ושיר השירים — קודש קודשים!
ואם נחלקו, לא נחלקו אלא על קהלת.

בדברי רבי עקיבא כמשנתנו, ובכל ספרי המדרשים משמו, הגירסה היא: "שכל הכתובים קודש". והכוונה היא לספרי הכתובים, שנאמרו ברוח הקודש, וקדושתם היא למטה מקדושת ספרי תורה וספרי נביאים, שנאמרו בנבואה: בין כל ספרי הכתובים, שיר השירים הוא המקודש ביותר — "קודש קודשים". תואר זה של חיבה והפלגה בפי רבי עקיבא, לפי פשוטו ועניינו, נועד לרומם את יוקרתה וערכה של המגילה, ולהבליט את היותה כלולה, מעיקרה וללא כל מחלוקת, בתוך כתבי הקודש; אבל אינו בא להעלותה ולהפרידה מרמת קדושתם. התואר "קודש קודשים" אינו יוצר, כשביל שיר השירים, מישור קדושתו מיוחד לעצמו, המובדל ומעולה משל כל שאר ספרי המקרא. ראיית המקרא כבנוי שלוש חטיבות מודרגות, זו למעלה מזו — תורה מעל נביאים; ושניהם מעל כתובים — מושרשת בתודעת חז"ל, שבעיניהם התנ"ך הוא "תורה משולשת": "אוריין תליתא"⁹. ברוח זו, ובעקבות רבי עקיבא, דרשו חז"ל שני פסוקי שיר השירים (א' י"א-י"ב): "נאו לחייך בתורים, צוארך בחרוזים; תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף"¹⁰:

"בתורים" — זו התורה. "בחרוזים" — אלו הנביאים. "תורי זהב" — אלו הכתובים; "עם נקודות הכסף" — זה שיר השירים: מלה חתומה ומלה מסיימה. שני פסוקי המדרש חובקים את כל ספרי התנ"ך: הראשון (י'), תורה ונביאים, "תורים" ו"חרוזים"; השני (י"א), כתובים, "תורי זהב". הכתובים כוללים בתוכם את שיר השירים — "עם נקודות הכסף". שיר השירים היא "מלה חתומה ומלה מסיימה". פירוש: המגילה היא "חתומה", רשומה, אצורה בצרור; וגם "מסויימת", מסומנת, מצויינת בסימניה. ושני התארים הם נרדפים, ומשמעותם אחת: המגילה היא יקרה ומיוחדת בין אוצרות הזהב (הכתובים); כצרור יקר שבין שאר צרורות הזהב, הקשור ומסומן (כמנהגם) ב"נקודות כסף", כדי להבדילו ולייחדו מהם. נמצא, כי במרקמו והגיונו של מדרש זה, כסף מעולה מזהב; וכך יש לפרשו, על יסוד מאמרם¹¹: "למה קורין אותו 'כסף'? שהוא 'מכסף' כל הזהבים";

7. ירושלמי ברכות ד' א' (ז' ב'-ג'); בבלי שם כ"ז ב'-כ"ח א'.

8. שם, ג' ה'; גירסת דפוסי המשניות, בדברי בן עזאי, "ע"ב זקן". משנת רבי עקיבא מוכיחה בשהש"ר א' י"א; מהד' דונסקי (ירושלים-ת"א תש"ם, עמ' י"א; מכאן ואילך, הציונים לפי מהדורה זו).

9. בבלי, שכת פ"ח א'; ורש"י שם ד"ה אוריין.

10. שהש"ר א' נ"ד (עמ' מ"ג).

11. שם, ג' י"ז (עמ' צ"ה); שמו"ר ל"ה א'; ירושלמי, יומא ד' ד' (מ"א ד'). הפירוש המוצע בזה בדיומי שיר השירים ל"נקודות הכסף", הוא שלי. למפרשי המדרש פתרונים אחרים. בדרשות ר"ן שועיב, "ליום אחרון של פסח, והוא מדרש שיר השירים" (קראקא, של"ג) עמ' מ"ב א'-ב', מפרש "חתומה" ו"מסיימה" בדרך ההנגדה; סתומה ונעלמה מצד אחד ומסויימת וגלוייה מצד שני. וליברמן (כמאמרו שצויין להלן הערה 18; עמ' 125), מפרשו: שיש למגילה "פירוש על דרך הסוד, ופירוש על דרך הפשט, כשם

כלומר, בהצטיינותו עליהם הוא גורם להם, ככיכול, בושה (כיסופא). ולמה נמשלה המגילה ל"נקודות הכסף"? לפי שחרוזיה ושיריה מנומרות ומחושקות ב"כסף" — במשמעות כיסופים ותשוקה — כולה משובצת כיסופיינפש, ותוכה רצוף אהבה. יקרה, מצויינת, אהובה, חשוקה, נכספת; אבל, אינה עולה על תורה ונביאים, ואינה חורגת מגדר כתובים. רבי עקיבא החשיב לאין ערוך את יום מתן שיר השירים לישראל; אבל לא המשילו ולא העלהו לדרגת יום מתן תורה. הוא לא טען ששיר השירים נאמרה בסניי, ולא שנתגלתה בנבואה (של משה או שאר נביאים), וודאי לא שהקב"ה בכבודו ובעצמו אמרה. אלא שלמה המלך אמרה בהשראת רוח הקודש¹². רבי עקיבא דגל בקדושתה העילאית של שיר השירים. אולם, קדושה, במושגי היהדות, אינה ערטילאית, אלא מתלבשת בלבושים התנהגותיים מוגדרים; ובשום מקור הלכתי לא מצאנו שהועלתה קדושת המגילה, במישורי הלכה ופרשנות, לרמה גבוהה מזו של כתובים. הלכה היא שמותר לשים ספרי תורה נביאים וכתובים על גבי מגילת שיר השירים; ואסור לשים מגילת שיר השירים על גבו של ספר תורה¹³. והוא הדין לעניין פרשנותה: אין למגילת שיר השירים כללי פרשנות ייחודיים, נאצלים ובלעדיים, השונים משל שאר ספרי תורה נביאים וכתובים; שכולם מוארים כשבעים פנים, ומתבארים הן בדרכי הנסתר והדרש, והן בדרכי הנגלה והפשט¹⁴.

במאמר מקביל וסתמי — שלא בשם רבי עקיבא! — מצוי שינוי סיגנוני חשוב¹⁵: "כל השירים קודש, ושיר השירים קודש קודשים". סיגנון זה בא כנראה בהשראת התרגום הארמי לפסוק הראשון במגילה¹⁶: "עשרה שירים נאמרו בעולם הזה, ושיר זה — שיר השירים אשר לשלמה" — : משובח מכולם". "משובח מכולם" — שהוא תשיעי לשירים, ואחרון להם לפני הגאולה העתידה. השיר העשירי, העולה על כולם, הוא שירם של בני הגלויות הגאולים בעת יציאתם מן הגלות; כנבואת ישעיהו (ל' כ"ט), "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג". לפי גישה זו, "כל השירים" כולל שירים שבתורה ושכנביאים; ו"שיר השירים" מעולה ומקודש מכולם! אולם, מדרש פיוטי־רזי זה, מעין סילסול־תפארת בעקבות רבי עקיבא, אינו זיהה עם דברי רבי עקיבא במשנה, השזורים במארג הלכה. הביטוי "כל השירים" — החוזר דרך שיגרה במובאות, בסתם או בשם חכמים, בפרשנות ימי הביניים

שהנקודות ("נקודות הכסף") שעל גבי האותיות שבתורה מורות על פירוש אחר שאינו כפשוטו" (עיי"ש הע' 41).

12. שהש"ר א' י' (עמ' י'): "ג' ספרים כתב: משלי, קהלת, שיר השירים"; המאמר אינו בשם רבי עקיבא, אבל לא מצאנו שחלק עליו. ועיין להלן הערה 18.

13. תוספתא מגילה ד' (ג') כ'; צוקר' 4-2/227: בכלי, שם כ"ז א'; רמב"ם, הלכות ספר תורה י' ה'; לא מצאתי חילוק דין לגבי שיר השירים.

14. בשנת 1896 פורסם לראשונה מכת"י ישן (המיוחס למאה הי"ד), פירוש תימני, אנונימי ותימהוני, לשיה"ש, ובו חיקוי מדרש מפוקפקים, שמתוכם מתבלט מתח רוחני לגבי לימוד המגילה (עיין ליברמן, מדרשי תימן, ירושלים תש"ל, עמ' 13): לפי השקפה אחת, בשם חכמים, "מותר לקרות שיר השירים על פשטיה ואין מורין בו דבר חכמה אלא לדיין או לראש העיר"; ולפי השקפה נוגדת, אסור לקרוא (ללמוד, לדרוש) שיר השירים בזמן הזה. "מדרש" זה, אם אינו מפוברק, הוא קוריוזי; אולם, בכל מקורות חז"ל, בהלכה ובאגדה, אין רמז למציאות איסור כזה. ההשקפה שיש לה קצת מהלכים בחוגי בני־תורה בדורנו, ששיר השירים הוא כולו "למעלה" מן הפשט, ו"אסור" ללמוד פשוטו, היא חדשה, חולפת, ושנוייה במחלוקת. התחילה לנצנץ לראשונה בחוגי גדולי פולין וליטא במחצית המאה הי"ט; עיין להלן הערה 45.

15. ילקוט שמעוני, שה"ש רמז תתק"פ (וורשה תרל"ח, א/1064).

16. מקראות גדולות, ווינה, תרי"ט; בדרשות ר"י ן' שועיב (עיין לעיל הערה 11), מובא התרגום כמות שהוא לפנינו.

(במקום "כל הכתובים")¹⁷ — היקיפו, לפי פשוטו, מצומצם יותר משל "כל הכתובים"; "כל השירים" אינם כל שירי המקרא, אלא כל שירי שלמה (בלבד) שבכתובים¹⁸.

0234567

קדושת המגילה תלוייה במקור השראתה ולא בדרך פרשנותה

המחלוקת במשנתנו לעניין קדושתה של המגילה מושרשת כשאלת מקורה האלהי: האם המגילה נאמרה ברוח הקודש; או חכמתו של שלמה בלבד היא, והיא מביעה את רחשי לבו, ללא השראה התגלותית? וכך מפורש בתוספתא¹⁹: "רבי שמעון בן מנסיא אומר: שיר השירים מטמאה את הידים, מפני שנאמרה ברוח הקודש; קהלת אינה מטמאה את הידים, מפני שאינה אלא חכמתו של שלמה". אולם, פסק ההלכה במשנה הוא כרבי שמעון בן עזאי: "אמר רבי יוחנן בן יהושע, בן חמיו של רבי עקיבא, כדברי בן עזאי — כן נחלקו, וכן גמרו!". זאת אומרת: בשתיהן, שיר השירים וקהלת, נחלקו חכמים וגמרו שמטמאין את הידים; כלומר — שהם כתבי הקודש. ובעקבות פסק המשנה, כתב הרמב"ם²⁰: "ולא דברי תורה בלבד, אלא כל כתבי הקודש, אפילו שיר השירים וקהלת, שהן דברי חכמה, מטמאין את הידים". בלשונו מודגש ששתי המגילות הן "דברי חכמה"; חכמתו של שלמה, בהבחנה מדברי תורה ונבואה. ויש לפרש כוונתו, ששתי המגילות הן "דברי חכמה", שאמרם שלמה ברוח הקודש.

מסתבר להנחת, כי בעצם אין כל סתירה מהותית בין הציון "קודש קודשים", שהעניק רבי עקיבא למגילה, מבחינת מקור התגלותה, בהשראת רוח הקודש — "שאין כל העולם כדאי כיום שניתנה בו שיר השירים לישראל" — לבין הגדרתה כ"דברי חכמה", מבחינת תוכן שיריה ותכונתן הסיפרותית. את שתי המגילות, שיר השירים וקהלת, מזכיר הרמב"ם בנשימה אחת — את זו שהועלתה למרומי מרומים כעתרת שבחיו של רבי עקיבא; ואת זו שאינה בכלל כתבי הקודש אלא מכוחם של בית הלל כנגד בית שמאי²¹. את שתיהן הוא מכנה "דברי חכמה"; ולשתיהן הוא מקדים את מילת ההמעטה "אפילו" — מבלי להבחין ביניהן. את ערכה של שיר השירים כ"קודש קודשים" אין הרמב"ם מזכיר כל עיקר. אפשר, משום שלדעתו לא נפסקה ההלכה כרבי עקיבא, אלא כבן עזאי; ואפשר, משום שאין לציון "קודש קודשים", בהבחנתו מ"קודש", כל משמעות הלכתית.

"קודש קודשים" — במשקל "שיר השירים". שמו של השיר מבואר במדרש כציון עליונותו²²: "המשוכח שבשירים, המעולה שבשירים, המסולסל שבשירים". רבי אלעזר בן

17. פירוש הר"ש אקריטי לשה"ש, מהר" קאפח, ירושלים תשכ"ב; הקדמת רבי עובדיה ספורנו לשה"ש, ויניציאה שכ"ז; ועוד.

18. שאול ליברמן, במאמרו "משנת שיר השירים" (נספח בספרו של גרשום שלום, JEWISH Gnosticism [1965, N.Y.], עמ' 118), טוען על יסוד גירסת המדרשים, "שכל השירים קודש", ש"לפי פשוטו, שיר השירים הוא קדוש משירת משה"; "ולא עוד אלא שלר' עקיבא היה יום' מתן שיר השירים דוגמת יום' מתן תורה". ועוד טוען ליברמן (שם): "אין להכין את הדברים, אלא אם נניח שר' עקיבא סוכר ששירה זו נאמרה בסיני, ואפשר שלדעתו הקב"ה כעצמו אמרה". עיי"ש ראיותיו וציוניו. אולם, בכל המקורות בשם רבי עקיבא, הגירסה היא "שכל הכתובים קודש"; ואף גירסת המדרשים "שכל השירים", מכוונת, לפי פשוטה, לשירי שלמה בלבד. ובשום מקום לא אמר רבי עקיבא שהמגילה נאמרה בסיני, או שהקב"ה בעצמו אמרה; אלא שכמה מדימויי השיר בפרשנות האגדה רומזים, כידוע, למתן תורה ולהקב"ה בהתגלותו במעמד סיני. אולם, דימויים אלו אינם חורצים קביעת זמנה, מקומה, מחברה, או גדר קדושתה של שיר השירים. דברי ליברמן על המגילה הם בתחום הקבלה ומחוץ לתחום ההלכה; וצ"ע.

19. ידים ב' ו'; צוקר' 13-12/683; ובפ"י ר"ש משאנץ על המשנה.
20. הלכות שאר אבות הטומאות ט' ז'.
21. משנה, עדויות ה' ג'.
22. שהש"ר א' י"א (עמ' י"א).

עזריה המשילו לסולת מנופה, ניפוי אחר ניפוי, מיצוי אחר מיצוי. במשלו זה, שיר השירים הוא הסולת מכל הכתובים, או מכל שירי שלמה, אבל אינו מעולה מספרי תורה ונביאים²³. רש"י מפרשו במובן השיר המעולה מכל שירי העם²⁴: "שיר שהוא על כל השירים אשר נאמר להקב"ה, מאת עדתו ועמו, כנסת ישראל". אבן-עזרא בהקדמתו מציגו כשיר המעולה מכל שירי שלמה²⁵: "זה הספר נכבד וכולו מחמדים, ואין בכל שירי שלמה המלך, חמשה ואלף, כמוהו". וכן בפירושו רבי ישעיה מטראני²⁶: "שיר זה הוא מעולה מכל השירים שעשה שלמה; שנאמר (מל"א ה' י"ב), 'וידבר שלשת אלפים משל, ויהי שירו חמשה ואלף', וזה היה מעולה מכולם".

במלכות עולמם של חז"ל, עילויו של שיר השירים — היותו "קודש קודשים", נשגב מכל השירים, מקודש בין הכתובים — יונק, ניזון ומתעשר מאוצר פרשנותו כמשל ואליגוריה; אבל אינו תלוי ומצטמצם רק בו. רש"י — באופק ראייתו את השיר כביטוי אהבה בין כנסת ישראל כגלותה ובין דודה-מלכה שבשמים — מפרש "קודש קודשים" (א' א'): "שכולו יראת שמים וקיבול עול מלכותו". אולם, אין רש"י פוסל את פרשנות שיר השירים לפי פשוטו; ובשום פנים ובשום מקום, אינו טוען שיש בפרשנות הפשט משום פגיעה וזילזול, חלילה, בקדושתו וערכו. להיפך, הוא מוצא לנכון להדגיש מקומו וכבודו של הפשט בפרשנות שיר השירים. אין דרכו של רש"י להקדים הקדמות. אולם, אהבה מקלקלת השורה! לכבוד שיר השירים, יצא הפרשן מגדרו והקדים לה הקדמה — היחידה בכתביו! — שהיא פנינת-הפנינים²⁷:

"אחת דיבר אלהים, שתים — זו שמעתי" (תהלים ס"ב י"ב): "מקרא אחד יוצא לכמה טעמים"; וסוף דבר, אין לך מקרא יוצא מידי פשוטו ומשמעו. ואף על פי שדיברו הנביאים דבריהם בדוגמא, צריך ליישב הדוגמא על אופניה ועל סדרה, כמו שהמקראות סדורים זה אחר זה.

בתחום הפשט, יש ל"דוגמא" (ל"משל") קיום עצמאי משלו; ואף הוא מתעלה לרמת קדושתו, לא רק מכוח נמשלו, אלא אף מכוח עצמו. דוגמה: "הנצנים נראו בארץ" (ב' י"ג). תיאור הדר הטבע בארץ, בחלוף ימי הגשמים, לאחר שהסתיו (החורף) עבר, מופיע בתוך דברי הדוד אל הרעייה, כשהוא מעוררה לצאת ולבוא עמו לחיק היופי המתעורר לתחייה. אולם, תיאור מרהיב ומרתק זה, הוא של הרעייה, אשר בדימויי השיר שלה, בדמיונות חלומותיה, שומעת אותו יוצא מפי דודה. וכך הוא מתפרש ברש"י:

"הנצנים נראו בארץ" — קרבו ימי החמה, שהאילנות מוציאים פרחים, והולכי דרכים מתענגים לראותם. "עת הזמיר הגיע" — שהעופות נותנים זמר וקול ערב להולכי דרכים. "וקול התור" — כמשמעו, תורים ובני יונה; דרך העופות להיות משוררים ומצפצפים בימי ניסן. — כל הענין הזה לפי פשוטו: לשון חיבת פיתוי, שבחור מרצה את ארוסתו לילך אחריו. כן עשה לי דודי!

וכך גם מפרש רש"י לפי הפשט את הדימוי "מבעד לצמתך שערך כעדר העזים" (ד' א'): כך הוא קורא, כבטעמי המקרא שמפסיקים בין "לצמתך" ל"שערך" באתנחתא: "מבעד לצמתך שערך כעדר העזים" — הקילוס הזה, דוגמת קילוס אשה הנאהבת

23. מדרש שה"ש זוטא כוכר עמ' 9; ועיין ליברמן (לעיל הע' 18), עמ' 118, הע' 2.

24. רש"י מקראות גדולות, וינה תרי"ט.

25. מקראות גדולות, ויניציאה שע"ז.

26. ר' יוסף איסר גר, ספר עשרה מאורות הגדולים, יוהניסבורג, תשי"ג, עמ' צ"ח.

27. דברי רש"י מושרשים כתלמוד בבלי, סנהדרין ל"ד א'.

לחתן: מבפנים לקישוריך, שערך נאה ומבהיק, בצוהר ולבנונית, כשער עזים לבנות היורדות מן ההרים, ושערך מבהיק מרחוק.

מפרשי דורנו נוקטים כמובן מאליו שהעזים שבדברי הקילוס (השבח) של הדוד היו שחורות; והרעייה — אף היא, שחורה הייתה וגם נאוה²⁸. אלא שהשיר עצמו אינו מזכיר את צבע השיער, לא של הרעייה ולא של העזים. רש"י מהרהורי לבו רואה את שיער הרעייה "מבהיק בצוהר ולבנונית, כשיער עזים לבנות". מושגי יופייה של אשה, בזמנו ובמקומו, השפיעו על פירושו. עד היכן הגיעה רגישותו של רש"י לאמת הפרשנית של הפשט, מעידים דבריו על החרוז "אפך כמגדל הלבנון" (ז' ה'):

"אפך כמגדל הלבנון" — איני יכול לפרשו לשון חוטם, לא לענין פשט ולא לענין דוגמא, כי מה קילוס נוי יש בחוטם גדול וזקוף כמגדל? ואומר אני: "אפך" לשון פנים; וזה שהוא אומר לשון יחיד, ואינו אומר "אפיך", שעל המצח הוא מדבר, שהוא עיקר הכרת פנים, כעניין שנאמר (ישעיה ג' ט'), "הכרת פניהם ענתה בהם". ותדע: שהרי מקלסה והולך מלמטה למעלה, "עיניך ברכות בחשבון" — ואחריהן המצח.

דבקות בפשט מגלה גם אבן-עזרא. אלא, שלא כרש"י, הוא מוצא לנכון תחילה להטיף מוסר נגד גישה גסה וצרה — ובלעדית! — של פשט: "וחלילה חלילה להיות שיר השירים בדברי חשק, כי אם על דרך משל". פירוש: דברי החשק שבשיר השירים אינם אלא על דרך משל; ולא ששיר השירים בכללו אינו מתפרש כי אם על דרך משל! להיפך, הרי אבן-עזרא עצמו מודע לכך שגם בו "אין מקרא יוצא מדי פשוטו". ולא עוד, אלא שהוא יודע ומודיע כי השיר "בכל דרכיו תמים"; כלומר, שיר השירים תמים ומושלם, גם, ואפילו, בדרך הפשט. משום כך הוא מחלק את הקדמותיו ופירושו לשלשה חלקים; וכה יחרוז:

ולהיותו בדרכיו תמים / פרשתיו שלש פעמים:

בפעם ראשונה / אגלה כל מלה צפונה;

ובפעם השניה יהיה משפטו / על דרך פשוטו;

ובפעם השלישית יהיה מפורש / על נתיבות המדרש.

בסיכום: בגישתם למגילה, גם רש"י וגם אבן-עזרא דוגלים בגלוי בדגל הפשט. אולם בעוד שרש"י לא ראה לנכון (ואולי לא מצא צורך לכך במקומו ובזמנו), להתריע נגד גישה חילונית-חושנית למגילה, אבן-עזרא נזקק לכך; בקידומת של "חלילה וחלילה!" (בעקבות ה"חס ושלום!" שבדברי רבי עקיבא). הערות דומות חוזרות בדברי פרשנים אחרים מימי הביניים. רבי ישעיהו מטראני: "חס ושלום! לא היה לב שלמה לדברי חשק ואהבת נשים, אלא דימה אהבת הבורא ואהבת כנסת ישראל לאהבת אהוב ואהובה, שאין אהבה גדולה ממנה, כמו שאמר דוד על יהונתן (שמ"ב א' כ"ו), 'נפלאה אהבתך לי מאהבת נשים'". רבי ישעיהו מטראני מכיר בכך ש"אהבת אהוב ואהובה" — "אין אהבה גדולה ממנה"; ולכן היא ראוייה לשמש משל ל"אהבת הבורא ואהבת כנסת ישראל". בסגנון אחר טוען רבינו שלמה ב"ר שמעון ב"ר צמח דוראן (כמאה ה"ט)²⁹: "שהרי שלמה המלך, עליו השלום, חכם גדול היה, וחבר שיר השירים; וקל שכקלים לא יחבר כמוהו אם הוא כנגלהו, אבל בלא ספק יש לו תוך, וכן הסכימו כל בעלי הפשט". רוח זועפת יותר נושבת מן הפירוש המיוחס לרמב"ן³⁰:

28. שיר השירים מפורש על-ידי עמוס חכם, תנ"ך עם פירוש "דעת מקרא" (ירושלים, תשל"ג), עמ' ל"ב.

29. הרשב"ש (ר' שלמה בן הרשב"ץ) בספרו מלחמת מצוה, דפוס ראשון לייפציג חרט"ו (בספריית), עמ' 21.

30. דפוס ראשון, אלטונא תקכ"ד; ובכתבי הרמב"ן, שעוועל (ירושלים תשכ"ו), עמ' ת"פ. הפירוש אינו

הכת האחת:

לא הבינה ולא השכילה / ורכים חללים הפילה;
באמרם כי דבריו דברי חשק וקסם ואליל / הכל ואין במ מועיל;
יסכם פיהם / ותימקנה עיניהם!

ואם היה כדבריהם / לא נכתב בתוך כתבי הקודש, ולא נמנה עמהם.

הערה מעין זו, הנראית כמקשרת קדושתו של הספר עם תוכנו — עם פרשנותו או עם מעלתו — כבר העיר אבן-עזרא בהקדמתו לשיר השירים: "ולולי גודל מעלתו לא נכתב בסוד כתבי הקודש". הערה בוטה ותמוהה מצאתי בפירוש רבינו אביגדור כהן צדק (מצרפת; מאה ה"ג)³¹; "ולא נכתב שם קודש בשיר השירים, לפי שנאמר כל הספר בלשון חשק ואהבה, ואינו דרך כבוד להזכיר השם ב"ה על דבר חשק". פירוש צורם זה לאי הזכרת שם שמים בשיר השירים הוא יחידאי; ועד כמה שידוע לי, אין לו חבר והד במקורות. ואולי הוא על דרך שפירש אבן עזרא בהקדמתו למגילת אסתר, שמחברה חשש להזכיר בה שם שמים שמא יחליפוהו הפרסים בשם תועבתם, "והנה כבוד ה' שלא יזכרנו מרדכי במגילה". אולם, בשיר השירים לא שמענו נימוק מעין זה. אולם, כל ההסתייגויות והזהרות של רבותינו הראשונים ז"ל מכוונות נגד פשטנות, לא נגד פשט; נגד כיעור וגסות, לא נגד יופי ועדינות; נגד ניבולי בית-מרוח, לא עיוני בית-מדרש. הן דוחות פשט שטחי ומאובן, אבל מקיימות פשט חי וגדל, החותר לאמת: כשם שגישת פשט ללא דרש היא גמודה — ללא פירות ופרחים! כך גישת דרש ללא פשט היא גדועה — בלא שורשים!

במדרש³²: רבי יונתן אמר: "שיר השירים כתב תחילה, ואחר כך משלי, ואחר כך קהלת". התנא מסתמך על דרך ארץ: "כשאדם נער, אומר דברי זמר; הגדיל, אומר דברי משלות, הזקין אומר דברי הכלים". רבי יונתן, המקדים זמן כתיבתו של שיר השירים לימי נעוריו של שלמה, אף הוא יכול עדיין לנקוט בשיטת רבי עקיבא, בדבר קודש קדושתה של המגילה; ואף הוא אינו חייב בהכרח לחלוק על דעת חבריו, בדבר ערכה וסודה של המגילה כמשל לאהבה עילאית, על-אנושית. עם כל זאת, הוא מפרש את זמן התרקמותה של המגילה, מבחינת דימוייה וסמליה הסיפורתיים, כמתאימה, על פי מידת "דרך ארץ", לימי הנעורים, ימי "דברי זמר"! ולמה? כי אין מקרא יוצא מדי פשוטו, גם אליבא דאליגוריה! אולם, אף הוא לא חשב את שיר השירים ל"דברי זמר" בעלמא. לאחרונה ראיתי בפירוש ר"ש אקריטי (חכם איטלקי מהמאה ה"ג, שדבריו מקובלים על יהודי תימן), שמציע כי עמדת רבי יונתן, "שלקח דברי הספר על פשוטו", משקפת גישה חושנית-תאוונית, ובלתי-אליגורית, לשיר השירים; ועל כך הוא מתרעם³³: "ואילו היו כפשוטם, לא היו חולי-חולין כמותם, ולא היה נזק גדול לישראל כיום שניתן להם שיר השירים!". משפטו של הר"ש אקריטי נגד רבי יונתן, אינו מוצדק. אף הלוקח "דברי הספר על פשוטו", לעניין זמן חיבורו, אינו חייב לנטוש

לרמב"ן אלא להר" עזרא (או הר" עזריאל; ע"י אוצר הספרים בן-יעקב, פ/647; והרד"ל בפרקי דרבי אליעזר, ז' ב' הע' י"ב). בהקדמת הרב יעקב מליסא לפירושו על שיר השירים "צורר המור" (עיין להלן הערה 48). מביא בשם הרמב"ן בהקדמתו לפירוש שיר השירים, בזה הלשון: "כתב, שיש אפיקורסים אשר נקשרו בתאות עולם הזה, ולקחו אותו על פשטיותה, ועשו ממנו שיר עגבים, ימח שמם. עכ"ל הרמב"ן". לא מצאתי לשון זו במיוחס לרמב"ן; ואולי זוהי פרפרזה מהקטע המובא כאן. יש לתמוה על המהדיר הרב שעוועל שלא העיר על כך ולא כלום.

31. מהדורת במברגר, פרנקפורט דמיין תרנ"ט, עמ' 9; מהדורת ורטהימר, ירושלים תשל"א, עמ' י"א. אפשר שהוא קטע מהמובא שם בשם "אב"ן עזר"א"; אבל כנראה אינו הראב"ע הידוע לנו.

32. שהש"ר א' י'. 33. מהדורת קאפח, ירושלים תשכ"ב, עמ' י"ח-י"ט.

מדרשו, לעניין עומק משמעותו. אף במלכות הפרשנות האליגורית יש להתחשב בחוקי הפשט, במפעלות יצרי אנוש, ותחבולות דרך ארץ. מקובל להניח שקדושתה של המגילה תלוייה בפרשנותה, ופרשנותה בקדושתה. לא כן הדבר! האמת היא שקדושתה, או "קודש קדושתה" — כקדושת כל ספר מספרי המקרא — מגדירה ומשקפת את עצם עצמותה של המגילה, ואת כוליות משמעויותיה, ולא חלק מגילויי מובניה. היא אינה מיוסדת כלל על הנחת בלעדיותו של פירושה האליגורי. מדיוני החוקרים בימינו משתמע כאילו המחלוקת בדבר מקומה בכתבי הקודש תלוייה בשאלת משמעותה: שאם היא מתפרשת לפי פשוטה — כתיאור אהבה ארצית-אנושית שבין איש לאשה — הרי היא חול, ואינה ככלל כתבי הקודש, ואינה מטמאה את הידים; ואם היא מתפרשת לפי מדרשה — כמשל לאהבה שמימית-עילאית בין הקדוש ברוך הוא לכנסת ישראל — הרי היא נפדית ויוצאת מחולי-חולין לקודש-קודשים, ונעשית ראוייה להכלל בכתבי הקודש ולטמא את הידים. ועוד טוענים: שרק הודות לרבי עקיבא וחכיריו, שפירשו את המגילה כמשל לאהבה בלתי-אנושית, וטיהרוה וזיקקוה בכור ההיתוך של האליגוריה, זכינו לנו לכך שהמגילה שמורה ומקיימת בתנ"ך³⁴. ועתה — הודות לאליגוריה רבת-התועלת בזמנה — המגילה בידינו ליהנות ממנה, לפי טעמנו ורצוננו, ולפרשה גם לפי פשוטי-פשוטה. הנחה זו, עם שהיא מקובלת בימינו כאמת מוסכמת שאינה זקוקה להוכחה, אינה אלא תלוייה על בלימה.

בשום מקור קדום שבידינו לא מצאנו שהסוברים ששיר השירים היא חול, מפרשים אותה רק לפי פשוטה; והסוברים שהיא קודש, מפרשים אותה רק לפי מדרשה. חז"ל שנימנו וגמרו שהיא קודש — או "קודש קודשים" — פירשוה גם לפי פשוטה וגם לפי מדרשה. אין כל קשר בין כיוון הפרשנות של שיר השירים לבין שאלת מקורה וקדושתה: גם אם נפרשה כמשל, אפשר ואינה אלא חכמתו של שלמה, ואינה קודש; וגם אם נפרשה כפשוטה, אפשר ונאמרה ברוח הקודש, והיא קודש קודשים. בשום מקור תלמודי שבידינו לא נאמר שרבי עקיבא, בקוראו לשיר השירים "קודש קדשים", התכוון למוכנה האליגורי כמשל בלבד. מסתבר להניח שלדעתו, כל כולה — קודש שבקודש, ואין לנו רשות להוציא שום מוכן ממוכניה מרשות הקדושה לרשות החולין. שיר השירים, על כל כחינותיה ורובדי מובניה — ואף לפי פשוטה — היא "קודש קודשים". האהבה האנושית המתוארת בה — מתרוממת לגובהי קדושה.

בהקדמתו למהדורה הנאה והמנוקדת של מדרש שיר השירים רבה, מפרש המהדיר שמעון דונסקי את ניבו של רבי עקיבא על שיר השירים, "קודש קודשים" בזו הלשון³⁵: "זאת אומרת, ספר שאין לו שייכות ישירה עם חוויותיהם היומיומיות והאינדיבידואליסטיות של בני אדם". זהו פירוש זר ומופלג, ההולם השקפת עולם שאינה של חז"ל. לשיר השירים שייכות ישירה ועמוקה עם החוויות האנושיות הפרטיות הבסיסיות ביותר — חוויות האהבה שבין איש לאשה. ואפילו אם הנמשל של השיר היא האהבה האלהית — משלו מושרש בעולם האנושי. ואפילו בגבולות תחומו של הנמשל, הרעייה (כנסת ישראל) מייצגת חוויות אנושיות יומיומיות של היחיד והציבור בעם. ואפילו הדוד (הקדוש ברוך הוא) אף הוא אינו מתואר ואינו שר אלא מכוח דימוייה, חלומותיה, רגשותיה, ולהטי אהבתה של הרעייה (כנסת ישראל), בגלותה, בדביקותה, כמאבקה — בעולם הזה. המשל והנמשל, שניהם — כסולם

34. עיין: סגל, מבוא המקרא, עמ' 668 ואילך; קריב, שבעת עמודי התנ"ך (ת"א תשכ"ח), עמ' 138-150.

35. מהדורת שמעון דונסקי, ירושלים-ת"א תש"ם, עמ' 27.

ועקב — מוצבים ארצה וראשיהם מגיעים השמימה.

בברייתא³⁶: "רבי עקיבא אומר: המנענע קולו בשיר השירים בבית המשתאות, ועושה אותו כמין זמר, אין לו חלק לעולם הבא". בהלכה זו מגלה רבי עקיבא את חרדתו וקנאותו ליוקרתו וקדושתו של כל כתוב במקרא; ולא, כמקובל, לפרשנות האליגורית של שיר השירים. בהמשך מאמרו, נכלל גם הלוחש על המכה, שקורא עליה פסוק מן התורה (שמות ט"ו כ"ו), ועושה אותו כמין לחש לרפואה. בברייתא סתמית³⁷: "הקורא פסוק של שיר השירים ועושה אותו כמין זמר, והקורא פסוק בבית משתאות בלא זמנו, מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק, ועומדת לפני הקודש ברוך הוא, ואומרת לפניו: רבנו של עולם, עשאוני בניך ככינור שמנגנין בו לצים". גם כאן הכוונה היא בעצם לכל פסוק מכתבי הקודש; אלא שבפסוק של שיר השירים יש צורך להדגיש את האיסור, משום שעיקרו שיר, ונקל לעשותו כמין זמר. וכך פירש רש"י: "אף על פי שמשיר השירים הוא, ועיקרו שיר, אסור לעשותו כמין שיר, אלא בקריאתו". אם שיר השירים — שחז"ל עצמם מגדירים אותו כ"דברי זמר"³⁸ — אסור לעשות פסוקיו "כמין זמר", קל וחומר לשאר ספרים! מהות האיסור היא ביחס הזילזול אל הפסוק המקראי, המתבטא בין היתר גם באורח זימרתו. ויש ראשונים הגורסים בסתם, "הקורא פסוק ועושהו כמין זמר"³⁹. כל פסוק מכתבי הקודש, גם כפשוטו, הוא ישות של קדושה מוחלטת, וראוי לכל הכבוד; וכל העושהו כמין זמר, המזלזל בו ואינו חש ביוקרתו, עליו "התורה חוגרת שק". שיגרת חוקרי ימינו לבנות דייק על מאמר זה כדי להוכיח ממנו את יחסם השלילי של חז"ל כלפי גישת פשט לשיר השירים — יסודה באי הבנת המאמר. המאמר אינו בא לגונן על הדרש, אלא לדרוש יחס כללי של כבוד למקרא, ואין בו להוכיח את בלעדיותו של הפירוש האליגורי לשיר השירים. ישנו הבדל בין קריאה "כמין זמר" לבין פירוש אמיתי ורציני בדרך הפשט. פירוש אליגורי גם הוא יכול להידרדר לגסות וגיחוך; ופירוש של פשט — יכול לשקף עדינות ואצילות. הגבול בין הנשגב והנלעג, המגוחך והעילאי, הוא דק עד אין נבדק. אניני טעם יבחינו בו.

פרשנות המגילה לשם גינונה מגניזה

יש להבדיל בין שאלת טומאת ידים, הנוגעת לעצם קדושתו של הספר כאחד מכתבי הקודש, לבין שאלת גניזתו מחשש שמא יגלו בו פנים שלא כהלכה. דיון על גניזת ספר מהוו כשלעצמו הוכחה שהספר נחשב לכלול בכתבי הקודש. רק ספר קדוש הוא מועמד ראוי לגניזה. ספר שאינו קדוש, ספר חיצוני, אין צורך לגוננו; אפשר לאסור קריאתו. פרשנות מקראית, מבריקה ככל שתהיה, אין בכוחה להחדיר ספר לתוך הכתובים; אבל יש בכוחה לגונן עליו מפני גניזתו. בספרות המדרשית מצוי מאמר הדין בנסיון גניזתם של כל שלשת ספרי שלמה, משום שיש בהם כמה פסוקים המטין לצד מינות; ובפרשנותם של פסוקים אלו, לשם גינונם מגניזה. מאמר זה משקף מסורת המקבלת ללא פקפוק את קדושתם של ספרים אלו ככלולים בכתבי הקודש. המאמר מובא באכות דרבי נתן, על משנת "הו מתונין בדין" (בשתי נוסחאות), כמדרש משלי, ובילקוט המכירי על משלי⁴⁰:

36. תוספתא סנהדרין י"ב י' (צוקר' 26/433-27). 37. בבלי, סנהדרין ק"א א'; בשם תנו רבנן.

38. רבי יונתן בשהש"ר א' י'. 39. ראבי"ה ברכות ל"א א'.

40. מקורו של המאמר באכות דרבי נתן א' א', על משנת "הו מתונין בדין"; במדרש משלי, כוכר, עמ' מ"ט; בילקוט המכירי על משלי, גרינהוט, עמ' נ"ב; ובילקוט משלי תתקס"א; ועוד.

מתוך השוואת המקורות, ניתן לעמוד על עיקרו של המאמר: בראשונה היו אומרים שספרי שלמה — משלי, שיר השירים וקהלת — ראוי לגנוזם, משום שניתן להתייחס אליהם כאילו הם משלים בעלמא, אף שהם בכתובים. עד שכאו אנשי חזקיהו מלך יהודה ופירשו אותם. המאמר מתאר עידן מקראי, כימי הבית הראשון — "העתקת" משלי שלמה, שהעתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה. כך לפי הגירסה המעודפת; ואפילו לפי גירסת הדפוסין המפוקפקת (אדר"ג נוסח א'), היו אלה אנשי כנסת הגדולה, שבראשית ימי הבית השני — אף הוא עידן מופלג מימי חז"ל. הפסוקים הבעייתיים — משלי ז' ז'-כ'; קהלת י"א ט'; שיר השירים ז' י"א-י"ג (או: א' י"ב-י"ג) — ניתן לטעות בהם ולראותם כאילו מטיפים לתענוגות כערך עליון (הדוניות, אפיקורסות); אולם אפשר לפרשם, ברוח השקפת חז"ל, בדרך ממתנת ומסייגת: חיוב הנאה ושמחה מתוך תחושת אחריות ומתן חשבון. ואכן, כך נתפרשו הפסוקים — מתוך הנחה שהם בכתבי הקודש — כדי להצילם מגניזה. מאמר זה מעוגן כולו בפסוק שבמשלי (כ"ח א'), "גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה". פשוטו של "העתיקו" הוא שהעבירו את הכתוב מספר לספר; אולם מדרשו מצרף שני מובנים — "המתינו", "פירשו" — חיכו עד שנעשו הדברים "עתיקים"; ונהגו כדרך "מעתיקים" (מתרגמים) המפרשים את המקור. כלומר: הם פירשו, מתוך יישוב הדעת ומתינות, משלים טעוני-הסבר מספרי שלמה, כדי לגונן עליהם מפני גניזתם.

העתקת אנשי חזקיהו מלך יהודה

אבדר"ג נוסח א'	אבדר"ג נוסח ב'
הוא מתונין בדין — כיצד? מלמד שיהא אדם ממתין בדין; שכל הממתין בדין, מיושב בדין. שנאמר: גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה. ולא שהעתיקו אלא שהמתינו; אבא שאול אומר: לא שהמתינו אלא שפירשו. בראשונה היו אומרים: משלי שיר השירים וקהלת גנוזים היו, שהם היו אומרים משלות ואינן מן הכתובים, ועמדו וגנוזו אותם. עד שכאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותם.	הוא מתונין בדין — שכן מצינו באנשי חזקיהו מלך יהודה, שהיו מתונין בדין, ומישבין את הדין. שנאמר: גם אלה משלי שלמה — שהיו מתונין בדין ומישבין את הדין. אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה. למה נאמר? אלא שאני אומר במשלות ושיר השירים וקהלת גנוזים היו, עד שהן בכתובים.
מדרש משלי	ילקוט המכירי משלי
אשר העתיקו אנשי חזקיהו — למה נאמר? שאני אומר משלות ושיר השירים וקהלת גנוזין עד שנכתבין.	אשר העתיקו אנשי חזקיהו — למה נאמר? שאני אומר במשלי ושיר השירים וקהלת גנוזין היו עד שהן בכתובים.

במאמרי מדרש הגינון מגניזה, הדיון אינו מתמקד על מגילת שיר השירים, אלא על כל שלשת הספרים המיוחסים לשלמה; במקורות מקבילים אחרים של מדרש זה, אין מגילת שיר השירים מוזכרת כלל⁴¹. נקודת הכובד של השאלה אינה בקדושתם העקרונית של ספרים אלו, אלא בסכנה הטמונה בהם לשמש מקור להטעייה, תוך הטייה לצד מינות; ובצורך אם לגנוזם או לפרשם. פרשנות פולמוסנית מוגבלת זו – של אי אלו מלים וניבים בכמה מקומות בעייתיים ("העתקה") – אינה זיהה כל עיקר עם הפרשנות האליגורית הכוללנית של שיר השירים, ואין לה דבר עם עמדת רבי עקיבא בדבר "קודש-קדושתה" של המגילה. ברור הדבר, שבהכרעת קדושתה של מגילת שיר השירים, אין לפרשנות כל תפקיד. הפרשנות האליגורית – ערכה מכוח עצמה, ולא כמכשיר אפולוגטי של צידוק וסינוור לשם "הכשרת" המגילה. פרשנות זו אינה דוחקת ואיננה שוללת את פרשנות הפשט, אלא נבנית ממנה ובונה אותה.

פרשנות הפשט של המגילה

פרשנות הלכה על פי פשט בשיר השירים: האגדה, בדרך כלל, נזונה מפרשנות הדרש; ההלכה, מפרשנות הפשט. וכן בשיר השירים. בחרונו (ד' ט"ז) "יבוא דודי לגנו, ויאכל פרי מגדיו", לפי פשוטו, הרעייה מזמינה אליה את דודה לפגישת דודים – לסוד-שיח אהבה. וכך פירש רבי יוחנן הלכה למעשה⁴²: "לימדך תורה דרך ארץ: שלא יהיה החתן נכנס לחופה (לחדר הייחוד), עד שתיתן לו הכלה רשות; מה טעם? "יבוא דודי לגנו!". גם לאחר הנישואין, אין לאיש זכות על האשה – על גופה, כבודה, פרטיותה, חירותה, ואהבתה – ואינו רשאי לכוף עצמו עליה, ואפילו להכנס לחדרה, מבלי רשותה; עד שתאמר לו, בלשון שיר השירים, "יבוא דודי לגנו, ויאכל פרי מגדיו". הלכה יהודית-ייחודית זו, ביחסי אישות ואהבה, מלמדת שהאשה אינה קניין אלא אישיות – רעייה; ושהאיש אינו אדון אלא חבר – דוד. הלכה זו הנובעת מפשוטו של השיר, מוכהרת כפסקי הרמב"ם, שהאשה אינה שפחתו או אסירתו של בעלה⁴³: "שאינה כשכוייה שתיבעל לשנוא לה"; וכן, "שאינה בבית הסוהר, עד שלא תצא ולא תבוא". נמצינו למדים, שלמרות גישתם האליגורית לשיר השירים בכללו, לא הדירו חז"ל הנאה ממובניו בדרך הנגלה והפשט, במישור "דרך ארץ".

טעות היא לחשוב שחז"ל פירשו את שיר השירים כאליגוריה, משום שתיעבו, או לא יכלו כלכל, את פשוטה. ההיפך הוא הנכון: דווקא משום שחז"ל העריכו את פשוטה של המגילה, פירשוה כאליגוריה. משום שראו באהבה הארצית והאנושית המתוארת בשיר השירים יופי ושגב, "קודש קודשים", עשוהו משל לאהבה השמימית והאלהית.

גישות רבניות אל שיר השירים – במאות הי"ט-והכ': ההכרה בערכו של הפשט, כבסיס גרעיני וראשוני להבנת שיר השירים על מכלול בחינותיה ומשמעויותיה, חייה ופועלת גם בפרשנות המקרא הרבנית של המאה הי"ט. המלבי"ם, בהקדמתו לפירושו המגילה, סוקר גישות שונות בפרשנותה, ומסכם⁴⁴:

סוף דבר: רוב הפירושים והביאורים / שוכנים חרירים / בירכתי צפון ביערים / בגבול הרמז והדרוש נעצרים / מעיר מושב הפשט רחוקים / במעכה הכתוב בלתי

41. ככלי שכת לי' ב': ויקרא רבה כ"ח א'; ועוד. 42. שהש"ר ד' ל"א (עמ' קכ"ה).

43. הלכות אישות, י"ד ה'; וכן, שם, י"ג י"א.

44. "שירי הנפש", פירוש המלבי"ם לשיר השירים, נדפס לראשונה בקרוטושין (בשער אין שנת הדפוס), כנראה בסביבות שנת 1845, זמן (לפני או אחרי) הדפסת חיבורו הראשון, פירושו על אסתר (כרסלו, תר"ה); העתקתי לפי מהדורת פרדס (ירושלים תשי"ז), כרך ב' 1694/1693.

מוצקים / ובעליל המליצה מזוקקים. והגם כי ידענו זאת — כי הדבר האלקי / לו שבעים פנים / ואלף כיוונים — בכל זאת: הביאור הפשטי הוא ראשית דעת / הוא המפתח בו נפתח השערים / טרם נבוא בחדרים / אל הקודש פנימה / ואל היכלי מלך.

המלבי"ם, בקורתו שלוחה נגד עוזבי הפשט אשר "כגבול הרמז והדרוש נעצרים; מעיר מושב הפשט רחוקים". "הדבר האלהי (כלומר, המקרא כולו, כולל שיר השירים) — לו שבעים פנים ואלף כיוונים. בכל זאת: הביאור הפשטי הוא ראשית דעת; הוא המפתח בו נפתח השערים, טרם נבוא בחדרים, אל הקודש פנימה, ואל היכלי מלך". הפשט — הוא המפתח למנעולי השערים של שיר השירים; הוא המסד לפרשנות הסמלית המסתעפת ממנו. המשקע הפולמוסני שבטיעונו הנמרץ של המלבי"ם הוא שקוף, ויש להבינו על רקע המתחים והזרמים הרוחניים ביהדות דורו. באותו זמן, התחילה להסתמן בעולם הרבני-תורני באירופה, גישה של התרחקות קיצונית מן התוכן הנגלה והפשוט של המגילה. גישה השקפתית חדשה התחילה אז להשתלט בבית המדרש, השוללת לחלוטין, מכוח עקרונות מוסריים ותיאולוגיים, כל אפשרות של עיון ודיון בבחינת הפשט של פסוקי המגילה; וזאת, אפילו מתוך ההנחה המוקדמת שהפשט "לא היה ולא נברא אלא משל היה". עד כדי כך הועלתה שיר השירים לגובהי גבהים, מעלה מעלה, מעל לרמת כל ספרי המקרא, עד שבעצם הוצאה בכך מחוץ לתחומם, כמיוחדת במינה, כנשגבת בערכה (אם תמצי לומר, כ"יוצאת דופן"). לעניין הפרשנות. עד שנשמעה הטענה כי שיר השירים — "איין לה דרך הפשט כשאר כתבי הקודש".

הרעיון הזה בלשונו — שאין לו לא שורש ולא ענף במקורות חז"ל שקדמו למאה הי"ט — מופיע לראשונה, עד כמה שידוע לי, בשנת 1842, בספר "בית אהרן"⁴⁵. מחברו הוא ר' יצחק אהרן בהר"ר יהודה לייב מסלונים⁴⁶. ואלו דבריו⁴⁷:

"שכל השירים קודש ושיר השירים קודש קודשים" —

לכאורה, תמוה מאוד: הלא שיר השירים לא נאמרה אלא ברוח הקודש, והתורה וכל ספרי נביאים נאמרו בנבואה; ומדרגת נבואה עולה למעלה ראש, יותר ממדרגת רוח הקודש. והיאך נתעלה יתרון מעלת שיר השירים בקדושה, ביתר שאת על מעלת כל התורה והנביאים? והוא תמוה.

ונראה לתרץ זאת: והיא שהתורה הקדושה שורשה בעולמות העליונים, גבוה מעל גבוה; ושם היא חכמה עמוקה, עמוק עמוק מי ימצאנה? עד שמחמת גודל דקותה, ועצם בהירתה, אינה מושגת אלא לנפרדי-החומר. — [והקב"ה] הלביש אותה בכמה לבושים, בכדי שנוכל להתכונן בה מעט, גם בעודנו לבושי חומר בגוף הזה. אולם אחר ירידתה מטה מטה, בכמה לבושים, ירדה ממעלות קודש קודשים,

45. הספר "בית אהרן" על מגילת שיר השירים, מאת ר' יצחק אהרן ב"ר יהודה לייב מסלונים (ווילנה תר"ג); הספר כולל שני ביאורים: "עולת יצחק", "סוכב הולך בדרך הפשט" [ה"פשט של הדרש, לא של הכתוב!]; "תורת העולה", "יבאר עפ"י דרך הדרוש המסתעף". ספר זה נדפס כנראה רק פעם יחידה, והוא יקר המציאות (מקוטלג באוצר הספרים של בן יעקב בעמ' 71 מס' 273), ונמצא בספרייתי. איני יודע על קביעה מוחלטת ועקרונית נגד חוקיות הפשט בפרשנות שיר השירים, שתאריכה הוא לפני הדפסת ספר זה (שנת תר"ג; אוקטובר 1842).

46. מגיד מישרים נודד (ומ"מ בק"ק אישישוק): היה מבאי ביתו של הר"י זלמן זאב וולף מ"מ בוויילנה (כנו של המגיד מדרצ'ין, הר"ר יחזקאל פייבל בן זאב וולף; 1755-1833). מספרו — בהסכמותיו, הקדמותיו ופירושו — ניכר שהיה תלמיד חכם, בעל נפש ובעל סגנון; יותר איני יודע עליו.

47. "תורת העולה", שם, עמ' 10.

שהיתה בעולמות עליונים, ונשאר דרכה במדרגת קודש בלבד, לפי ערך השגתינו בה בעולם הזה. — וכל זאת הוא בשאר חלקי התורה, אולם שיר השירים אין לה דרך הפשט כשאר כתבי הקודש, ונשארה רק בלבוש הדק שהוא קודש קודשים. וזה מה שאמר רבי עקיבא: שכל הכתובים קודש, רצה לומר, כי נוכל להבינם גם כן בדרך הפשט — זולת סוד הצפון בה, שהוא קודש קודשים — אבל שיר השירים [היא] רק קודש קודשים, כי נתעלתה מדרך הפשט. ומה שאמר "לא היה העולם כדאי וכו'", רצה לומר שאין העולם הזה הגשמי כדאי למגילה זו, מאחר שאין לה לבוש גשמי, לפי ערך העולם הזה הגשמי, והוא דרך הפשט כשאר הכתובים. (אחר כתבי זאת, שמעתי שבקצת מזה קדמני אחד מהגדולים.)

מעדותו של המחבר עצמו אנו למדים שרעיונו — נאה ומבריק בסיגנונו וטעונו — הוא חדש; שהרי אינו מביא שום מקור קודם לו לכיסוס רעיונו, ומציגו כחידוש שלו, בתוספת הערה, שאחר כתבו זאת, שמע שבקצת מזה כבר קדמו "אחד מהגדולים". מי הוא? אני משער שהוא הרב יעקב בהר"ר יעקב משה מליסא (1760-1832). פירושו "צרור המור" על מגילת שיר השירים נדפס בשנת 1815; וכה כתוב בהקדמתו⁴⁸:

כל התורה כולה וכל דברי הנביאים, הוא רק לבוש, ותוכו רצוף אהבה מסותרת, מרמזין על אורות העליונים, אשר היו מושגים להנביאים וחכמים בעת היה בנין הבית על תלו. ומן אז שחרב בית אלהינו, והחכמים נדלדלו, אבדה החכמה, והוצגנו על פשוטי התורה דיקה (דווקא). אמנם, כל התורה ודברי הנביאים נוכל להשיג בדלת שכלינו הפשוטים — זולת המגילה הזאת. היות תוכה ותכליתה גבוה מעל גבוה.

— וכאשר תוכה ותכליתה נורא ונשגב על כולם, וכהנשא התוך ינשא פשטיותן לעומתו, ולכן תיעגנה פעמי דלים מלדרוך, אפילו בדרך פשטיותה.

אין הרב מליסא אומר בדיוק מה שאומר הרב מסלונים: מצד אחד, הוא אומר יותר ממנו; ומצד שני, פחות ממנו. לענין פרשנותה, שניהם שווים, ששיר השירים שונה, מבחינה מהותית ועקרונית, משאר ספרי התנ"ך. הרב מליסא: "אמנם, כל התורה ודברי הנביאים נוכל להשיג בדלת שכלינו הפשוטים — זולת המגילה הזאת. היות תוכה ותכליתה גבוה מעל גבוה". הרב מסלונים: "שכל הכתובים קודש, רצה לומר, כי נוכל להבינם גם כן בדרך הפשט — זולת סוד הצפון בה, שהוא קודש קודשים — אבל שיר השירים [היא] רק קודש קודשים, כי נתעלתה מדרך הפשט". ההבדל ביניהם: לדעת הרב מליסא, נתעלתה המגילה (לאחר הירידה הרוחנית שלאחר החורבן), מכל השגת אנוש, ואפילו מדרך הפשט והנגלה; ועל אחת כמה וכמה, מדרך הדרש והנסתר, שהרי (לאחר החורבן), "הוצגנו על פשוטי התורה דיקה!". הרב מליסא מציין את רתיעתנו מעיסוק בה "אפילו" בפשוטה — "ולכן תיעגנה פעמי דלים מלדרוך, אפילו בדרך פשטיותה". הרב מסלונים טוען ששיר השירים "אין לה דרך הפשט כשאר כתבי הקודש"; משמע, אבל דרך הדרש והנסתר, יש לה. אולם, מהשקפתו של הרב מליסא, המפקיעה שיר השירים מתחום השגתינו וכוח פרשנותנו, ועד לשלילה מוחלטת וייחודית של הפשט משיר השירים, שכדברי הרב מסלונים — הדרך סלולה.

בהמשך הקדמתו, מגלה הרב מליסא סלידה מהערכת אהבה אנושית, המלוכשת בחומריות, מושגת בחושניות, ומובעת כתאוות-בשרים גשמית⁴⁹. הרכה עבר על רוח עמנו

48. "צרור המור" על שיר השירים, מודפס בחומש מקראות גדולות, דפוס ווילנה.

49. עיין המשך דבריו, שם, על חכמי המשנה "כשעשו מעשים גשמיים שעשו כאילו כפאו שד, ולא היה להם

מימי רש"י ואבן עזרא, שסללו דרך הפשט בשיר השירים במישור הקדושה, ועד רבני העולם החדש. רש"י ואבן עזרא, כל אחד במקומו ובזמנו, קרובים היו יותר בדרכם לרוח המסורת התלמודית. העמדה הרבנית הקיצונית של המאה הי"ט היא מעצם טבעה הגנתית ותגובתית; ריאקציה נגד רוחות ההשכלה וההתכוללות הדתית והתרבותית שהחלו לפרוץ ולאיים על חסינותו ועמידותו של בית המדרש הישן. כך יש להסביר את הדחייה הבלתי מסוייגת של ערכי אהבה, שירה, אמנות, יופי, והנאה מהדרו של עולם — ערכים שההשכלה הכללית החלה לרוממם, וההשקפה הרבנית אולצה משום כך לגנותם ולהשפילם — מתוך קיצוניות יתירה (על הרב קוק, שהוא יוצא מן הכלל, ומעל לדורו, ראה להלן). וכך נגדע עץ הפשט בגני שיר השירים.

ביטוי קולע ביותר לרעיון השלילה המוחלטת של הפשט בשיר השירים, מצוי ב"תורה תמימה". על מעלת הקדושה היתירה שבשיר השירים ביחס לשירות משה ודוד, כתוב שם⁵⁰: "דאותן השירות, אף כי יש בהן גם רמזים וחידות, אך על כל פנים, אפשר לכלכל עניינן גם בפשטות גמורה על פי חיצוניותן, מה שאין כן שיר השירים: חלילה להבין הדברים כמו שהן בפשטותן וחיצוניותן, דברי אהבים!..." בעל "תורה תמימה", רבי ברוך בהר"ר יחיאל מיכל הלוי עפשטיין, חי במאות הי"ט והכ" (1860-1942), וחיבר חיבורו בתחום המאות (1887-1901). את השקפותיו שאב ממבועי העולם התורתי של המאה הי"ט. ודבריו על שיר השירים (אף שאינו מציין מקורם) אינם אלא סיכום ממצה של התודעה הרבנית שהתגבשה בזמנו, על יסוד דכריהם של גדולים, כדוגמת הרב מליסא והרב מסלונים; דברי המלבי"ם עדיין לא היו מקובלים בתוך הזרם המרכזי בעולם התורני דאז; והוא נמנע מלהזכירם. בדברי בעל "תורה תמימה" יש נעימת חידוש: הבחנתו היא בין "כל השירים" (במובן כל שירי המקרא), ל"שיר השירים"; ולא בין המגילה לכל התנ"ך. בניגוד לכל השירים, שבהם, בנוסף למשמעותם הפנימית, "אפשר לכלכל עניינן גם בפשטות גמורה על פי חיצוניותן", עומדת שיר השירים, שבה — "חלילה להבין הדברים כמו שהן בפשטותן וחיצוניותן, דברי אהבים!..." אבל — בניגוד לדעתו של בעל "תורה תמימה" — מהכנת המלים "יבוא דודי לגנו", בפשטותן וחיצוניותן, כ"דברי אהבים" של הרעייה לדודה, למד רבי יוחנן דרך ארץ ודרך תורה!

השקפת הרב קוק על שיר השירים: חשיבות מיוחדת נודעת להשקפתו הרעננה והמקורית של הרב קוק על שיר השירים, שהובעה בפיו ובעטו בראשית המאה (מאמרו "חזון השיר" נכתב בשנת 1901, ופורסם בשנת 1904)⁵¹. בדבריו הערכה חיובית ונלהבת למגילה במלוא גילוייה — ערכי היופי והאמנות שבה, סגולות הרגש והאהבה שבה, והתלכדות הפשט והדרש בה. כתוג מבטו: מגילת שיר השירים מתארת כמשל את האהבה האנושית הטבעית, במלוא תפארתה וטוהרתה, בהדר יפייה וצבעיה, בדרך ספרותית-אמנותית. בטיפוח החוש

שום תאווה גשמיית" (תלמידו המובהק הר' שלמה גאנצפריד, הכי אדין זה בקיצור שולחן ערוך שלו, סימן ק"ן א'); ואכמ"ל. ועיין לעיל הערה 30, מה שהביא בשם הקדמת פירוש שה"ש לרמב"ן.
50. הרב ברוך הלוי עפשטיין מפינסק, "תורה תמימה" (ווילנה תרס"ד), עמ' ב', על שה"ש א' א', סי' א'.
51. מאמרו של הרב קוק על שיר השירים פורסם לראשונה בכתביהעת "המזרח" (קראקא, תרס"ג) עמ' 352-354, בחתימת "טביעת עין אי"ה"; בציון כי "נמסר לדפוס על ידי בנימין מנשה לעווין איש האראדעץ" (הוא ד"ר לוי בעל אוצר הגאונים). המאמר נדפס בשנית בקובץ אלומה (ירושלים, תרצ"ו), עמ' 43-44, בתוספת הקדמת העורך ר' ב"מ לוי: "באחד הטיולים שהייתי מטייל עם כ"ק מרן אדמו"ר זצ"ל יום יום מחוץ לעיר בוסק (קורלאנד), בשנת תרס"א, נבעו מפי קדשו הרעיונות הבאים לקמן. מיד העברתי עפרוני לידו, וכשבתו על אחת האכנים עלייד חרבות החומה שם, רשם בעפרוני את הדברים האלה". המאמר נכלל בסידורו "עולת ראייה" (ירושלים תרצ"ט; תשכ"ג), כרך שני, עמ' גי-ד'.

האסתתי והיצירה האמנותית, בכל שלוש צורותיה — ספרות, ציור, חיטוב (פיסול) — רואה הרב קוק תעודה דתית⁵²:

הספרות, הציור והחיטוב עומדים להוציא אל הפועל כל המושגים הרוחניים המוטבעים בעמקי הנפש האנושית. וכל זמן שחסר גם שירטוט אחד הגנוז במעמקי הנפש, שלא יצא אל הפועל, עוד יש חובה על עבודת האמנות להוציאו. מוכן הדבר, שרק אותם האוצרות, שבהיפתחם מבסמים הם את אויר המציאות, טוב ויפה לפתח.

— זעזועי הנפש שמצד רגשי האהבה הטבעית, שנוטלת חלק גדול במציאות, כמוסר ובחיים — הם ראויים להתפרש על ידי הספרות בכל הצדדים שבהם היא מוציאה אל הפועל את הגנוזות, אבל כשמירה היותר מעולה מנטייה לצד השכרון שיש באלה הרגשות, שמהפך אותם מטהרה טבעית לטומאה מנוולת. רק אנשי קודש ראויים להיות שרי קודש.

”רק אנשי קודש ראויים להיות שרי קודש”. ”שרי קודש”, בשין ימנית: משוררי קודש. שיר השירים היא שירת קודש לא רק משום שהאהבה האלהית המתוארת בה היא קודש, אלא אף משום שהאהבה האנושית המתארת אותה — והמשמשת לה סמל ודוגמה — חצובה בקודש. האוהבים הפועלים בה ושרים בה הם ”אנשי קודש”; ורגשות האהבה הארצית-האנושית שביניהם — ”זעזועי הנפש שמצד רגשי האהבה הטבעית, שנוטלת חלק גדול במציאות, כמוסר ובחיים” — מתוארים בה בקודש. הקשר המיוחד בין נשמתו-אישיותו של רבי עקיבא והגנתו הנלהבת על קדושת קדושתה של שיר השירים, מתפרש על ידי הרב קוק על יסוד שלושת מימדי האהבה שגילם בחייו — אישית, לאומית, דתית — במלוא השלמות. רבי עקיבא, כמובן, היה ”יותר מרועה בעל לב רגש, שאהב את בת כלבא שבוע”; הוא אהב גם את עמו ואלהיו עד כלות הנפש. וכה ממשיך הרב:

אמנם מי שבעת שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל יוכל להשיב ”כל ימי הייתי מצטער על המקרא הזה ’ובכל נפשך’, מתי יבא לידי ואקיימנו”. ולהאריך באותה שעה ב”אחד” עד שיצאת נשמתו, רק הוא יכול לומר שאין כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל שכל הכתובים קודש ושיר השירים קודש קודשים.

אמנם כנטף מים מני ים, כזיק אחד מלהב אש שעד לך השמים, כאות אחת מספר גדול ורחב ידיים, ידע איש אשר כה רמה נפשו, להעריך גם כן את האהבה הפרטית הטבעית בערכה הטהור. והיו לו האהבה הטהורה הטבעית, והאהבה הלאומית הנאורה, והאהבה האלהית הקדושה ומלאה הוד, ערוכות במערכה, ”כמגדל דוד בנוי לתלפיות”.

רבי עקיבא, ”איש אשר כה רמה נפשו”, ידע ”להעריך גם כן את האהבה הפרטית הטבעית בערכה הטהור”. כתשלובת שלוש אהבותיו — אהבת אשה, אהבת לאום, אהבת אל —

52. בסידור הרב, שיצא לאור לראשונה לאחר פטירתו של הרב (נפטר בשנת 1935) — חלק א' בשנת 1939; וחלק ב', עם שיר השירים, בשנת 1949 — מופיע במקום הנוסח המקורי, המצביע על שלוש צורות האמנות (”הספרות, הציור והחיטוב”), נוסח מעובד — ”הספרות, ציורה וחיטובה”; עיבוד המאבד ומשנה את משמעות דברי הרב במקורם. וכבר עמד על כך צבי ירון, בספרו משנתו של הרב קוק (ירושלים תשל”ד), עמ' 178, הערה 23.

העריך סוד קודש קדושתה של שיר השירים. בהמשך מאמרו מדגיש הרב – לפי הניסוח התמציתי והקולע ב"משנתו של הרב קוק"⁵³ – ש"אי אפשר להבין את משמעות הזיקה העמוקה והאמיתית של ישראל אל האלוהים אלא אם כן תופסים אותה בדרך התיאור האמנותי של האהבה הטבעית, האהבה העזה הנובעת מן הרגשות הטמונים בנפש האנושית". בגישתו של הרב קוק אין כל אפולוגטיקה: המוטיב הספרותי של שיר השירים, שכולו אהבת דודים בין איש לאשה, אינו מצריך הצדקה; כמו כן אין הפרשנות האליגורית זקוקה לכל התנצלות. כי לאמיתו של דבר, "אין ניגוד בין אהבה פשוטה כמשמעה ובין האהבה לארון כל המעשים".

כסיכום

מה גדולה, עמוקה ונשגבה היא הפרשנות האליגורית לשיר השירים! היא מראה, מצד אחד, מה רבה הייתה אהבתם של חז"ל לעם ישראל, ומה עמוקה חדירתם לתוך נבכי היחס שבין ישראל והקב"ה. ומצד שני, מה קדושה ונשגבה הייתה גישתם של חז"ל למושג האהבה שבין איש לאשה, ומה מופלאים היו בעיניהם רזיה, סמליה ונתיבותיה. ורק מתוך שיש למגילת שיר השירים משמעות עילאית ומקודשת, אף ובעיקר מבחינת פשוטה, זכתה לכתר האליגוריה רק משום שהמשל מצד עצמו מלא טוהר ויופי – "קודש קודשים" – הוא ראוי לשמש מופת ודוגמה לאהבה העליונה, שהיא למעלה מכל קודש.

הערה

הערה